Кір БУЛИЧОВ

ЧЕРВОНИЙ ОЛЕНЬ — БІЛИЙ ОЛЕНЬ

У сутінках Лунін пристав до берега, щоб переночувати. Місце було вдале — високий берег, порослий зверху старими деревами. Під урвищем тягнулася широка смуга піску, утрамбованого край води і м'якого, розсипчастого, прогрітого сонцем ближче до урвища. Подекуди на піску лежали стовбури дерев, що звалилися зверху, — річка поступово розмивала високий берег. Лунін прив'язав катер до чорного, неоковирного пня, що увійшов корінням у воду. Катер легенько метляло на дрібній хвилі. Намет він вирішив розкласти нагорі. Там не докучатимуть москіти — знизу було видно, як гнуться від вітру верхівки дерев.

Лунін приторочив намет на плечі і почав підйом. Урвище було складене з рихлого пісковика і злежаного, але зрадницьки неміцного кварцового піску. Лунін чіплявся за коріння і колючі кущі, які подавалися з несподіваною легкістю, і доводилося притискатися всім тілом до урвища, щоб не сповзти назад.

Ніхто не заважав Луніну залишитися внизу і переночувати в катері, але Лунін наперед смакував час відпочинку, неспішних роздумів і уявного розбору сьогоднішніх трофеїв. Трофеї залишилися на катері, але Лунін знав їх напам'ять. Та й не знахідки були важливі зараз, а пов'язана з ними можливість підтвердження ідей, які ще не встигли відстоятися і стати теорією.

Нагорі дув свіжий вітер, що набирав силу над дзеркалом річки. Дальній берег уже потонув в імлі. Вітер розігнав москітів. Напнувши намет і перекусивши, Лунін усівся плечима до неоковирного стовбура, звісив ноги з урвища.

Десь неподалік перегукувалися птахи. Тріснула галуза. Лунін чув голоси лісу, але вони не заважали йому Він знав, що в разі небезпеки встигне одним стрибком досягти намету і ввімкнути силове поле. Лунін нагнувся і подивився на катер. Той теж у безпеці. Катер здавався зверху маленьким, немов жучок, прибитий до берега хвилею. Лунін відчув наближення нападу самотності, що переслідувала, наче хвороба. Тут не було своїх. Лише чужі. Лунін був чужим. І геологи, які теж десь у тисячі кілометрів звідси розклали зараз намети і сидять біля них, прислухаючись до звуків лісу або степу. І ботанік теж ночує десь. Сам.

Лунін подивився вгору. Немов знав, що саме зараз Станція пролітає над ним. Станція була яскравою зірочкою. Але не більш як зірочкою. Можна зазирнути до намету і викликати Станцію. І запитати, наприклад, яка тут завтра буде погода. Дадуть відповідь, побажають на добраніч. Диспетчерові нудно. Він чекає не дочекається, коли настане його черга спуститися вниз. Він геолог. Або геофізик. Йому здається — планета така цікава і багата, що йому ніколи буде відчути свою самотність. Може, він має рацію. Напевно, Лунін виняток.

Ця планета могла бути іншою. Зовсім іншою. Можливо, через усвідомлення того, що Лунін ненавмисно оволодів її невеселим секретом, він і мучився самотністю.

На станції він єдиний палеонтолог. Спочатку він працював разом з партією геологів. Потім залишив їх. Все одно він міг лише вгадувати, чого чекати, вести найпопереднішу розвідку. Не більше. Шукати планомірно, робити відкриття, підготовані часом, належало іншим. На пайку Луніна залишалися випадковості і припущення. Одна з випадковостей трапилася вчора. Друга сьогодні вранці.

Вранці він знайшов другу стоянку. Вона виявилася не старшою, ніж вчорашня...

— Ух, — почулося в кущах.

Таке "ух" могло означати лише одне — сигнал до нападу. Лунін кинувся до намету, встигнувши подумати, що плуги, на щастя, ніколи не нападають мовчки. Завжди залишають тобі секунду на роздум. Щоправда, не більше секунди.

Він не встиг сховатися в наметі. Плуги кинулися до нього з-за стовбурів і зверху, з верхівок дерев. Падаючи під тягарем гарячої шерсті, Лунін дотягся до кнопки силового захисту, і поле притиснуло до землі ноги трохи нижче колін. Він рвонув ноги, намагаючись підібгати їх, але це виявилося важко зробити — не стільки через поле, скільки тому, що один з плугів устиг вчепитися лапою в черевик і тягнув до себе. Решта — троє або четверо — билися об невидиму стінку, що відокремлювала їх від Луніна.

У напівтемряві було видно, як світяться червоним їх дуже великі за земними мірками очі. Тому вираз лютих морд здавався двозначним — очі ніяк не в'язалися з оскалом іклів і зморшками, що настовбурчували рідку шерсть на низькому похилому лобі. У очах бачилися здивування, розгубленість і навіть скарга. Але плуги позбавлені жалю і милосердя. Вони непереможні і похмурі хижаки, пани ночі. Величина і форма очей — необхідність. Вони бачать майже в повній темряві.

Черевик залишився в лапі плуга, і той відразу вгризся у нього, але насолодитися здобиччю не встиг. Інший плуг, більший, сповнився заздрості. І плуги забули про Луніна. Він знав, що забули ненадовго — повернуться. Але поки вони рвали черевик.

Лунін влаштувався біля входу в намет і намацав позаду себе кінокамеру. Промінь світла, що вийшов з неї, означив лише чорну величезну груду, що ворушилася, немов рій бджіл, — плуги билися. І тоді з-за дерева вийшов крупний досвідчений самець. Він ішов на задніх лапах і клав їх упевнено й міцно. Він не дивився на пусту бійку: його цікавила більша здобич — намет і людина в ньому.

Плуг не звертав уваги на світло — лише зіниці звузилися до ниточок, і Лунін, дивлячись на нього крізь видошукач камери і підібгуючи роззуту ногу, мимоволі посміхнувся. (Коли перші фотографії цих гігантських мавп прибули на Станцію, доктор Павлиш з "Космосу" сказав цілком серйозно: "Там побував Густав Плуг". Густава Плуга знав багато хто. Він був головним лікарем на "Землі-14" і вирізнявся янгольським характером, умінням відшукувати хвороби у найздоровіших на вигляд космонавтів і страхітливою зовнішністю. Він був схожий на чорну горилу. Тільки в окулярах. Тоді-то Павлиш і намалював на фотографії окуляри, і пітеків назвали плугами.)

— Здрастуйте, докторе Плуг, — сказав Лунін звірові, що поволі підходив. — Я здаюся легкою здобиччю? Зі мною можна чинити за законами джунглів? Ну то постарайтеся уявити, що і я можу вас з'їсти...

На мить Луніну здалося, що силове поле може відмовити. Він навіть витягнув з-під себе босу ногу і ткнув нею вперед. Нога уперлася в перешкоду. Тут-таки Лунін подумав, що завтра доведеться злітати на Станцію. Босоніж тут довго не проходиш.

Ватажок розпластав лапи по невидимій стінці і притиснув до неї морду. Він захлинався злобою. Лунін вселяв йому спогади. І саме тому Лунін сьогодні ставився до плугів без того інтересу, з яким звиклий жити в полі дослідник ставиться до нерозумного життя навколо. Сьогодні Лунін відчував деякі вельми обґрунтовані підозри. Підозри вселили стоянки.

Всього їх було поки дві. Вчорашня, у виярку, на схилі, де кілька неглибоких печер дивилися на трав'янистий лужок. У одній з печерок Лунін вчора виявив сліди кіптяви, а на підлозі, під послідом кажанів, кухонні покидьки — розбиті кістки, попіл і уламки кременя. Години через півтори, схаменувшись і відсапавшись від метушні з камерами і фіксаторами, Лунін викликав Станцію і повідомив чергового про знахідку. Говорив Лунін спокійно, буденно, і тому спочатку черговий не усвідомив значення його слів.

— Записую координати, — відповідав черговий байдуже, як по декілька разів на день відповідав різним групам, кожна з яких була упевнена, що її сьогоднішнє відкриття увійде в історію. — Палеолітична стоянка... Попередній аналіз кухонних покидьків... вісімсот-дев'ятсот років плюс-мінус п'ять... Стривай, — сказав тут черговий. — Які кухонні покидьки?

— Кістки, — сказав Лунін. — Попіл.

— Ти що хочеш сказати?..

— Повідомлення прийняте? Продовжую роботу, — сказав Лунін і відключився, уявляючи собі, як сум'яття, викликане його повідомленням, прокочується хвилею по Станції, відриває від термінової і недавно ще Найважливішої Роботи фізиків, астрономів, зоологів, перекидається на планету і стає надбанням груп, що працюють внизу. "Слухай, ти знаєш, що Лунін знайшов?"

Хвилин п'ять минуло спокійно. Лунін не обманювався щодо цього спокою. Він сидів на валуні і чекав подій.

— Лунін, — сказав голос у рації. — Ти чуєш мене?

Говорив Вологдін, шеф експедиції.

— Чую, — сказав Лунін, покусуючи тонку травинку.

— Ти не помилився?

Лунін ігнорував таке припущення.

— Лунін, ти чого мовчиш?

— Я вже послав повідомлення.

— Але ти упевнений?

— Так.

— Ми вишлемо тобі групу?

— Наразі не треба. Нічого особливого не сталося.

— Оце так.

Лунін уявив, як уся Станція стоїть за плечима у шефа і слухає розмову.

— Послухай, Вологдін, — сказав Лунін. — Так, я знайшов палеолітичну стоянку. Але не знаю, хто її колишній господар. Стоянка за нашими масштабами свіжа. Значить, якщо навіть на планеті є розумні істоти, вони не вийшли зі становища троглодитів. У іншому випадку ми відшукали б їх уже давно.

— Але чому раніше ніхто не бачив навіть слідів?

— А що ми знаємо про планету? Працюємо тут всього третій місяць. І нас жменька.

— І все-таки планета вже уся зазнята, і будь-яке свідчення...

— Вони, напевно, живуть у лісі.

— Може, це плуги?

— Не сподівайся. Про плугів тобі розповість Лі. Він за їх зграєю стежив два тижні. Страхітливі звірі, трохи організованіші від горил, зате удесятеро зліші і сильніші. Чудово обходяться без вогню.

— То ти впораєшся?

— Так. Можеш прислати капсулу. Я закладу в неї плівки. Самі подивитеся, своїми очима. Але нічого сенсаційного не обіцяю.

— Зараз висилаємо. Ти, як на мене, недооцінюєш значення відкриття.

— Це навіть не відкриття. Я наткнувся на стоянку випадково. Але у будь-якому випадку пройду тепер вниз по річці. Може, ще щось побачу.

Капсулу за плівками прислали рівно через двадцять хвилин. Лунін на той час якраз перебрався на катер, щоб пообідати. У капсулі виявилася записка від Володі Лі. Приватного характеру. "Післязавтра закінчую обробку теми. Можу приєднатися". На записку Лунін відповідати не став. Зможе — прилетить.

Протягом дня його ще разів десять викликала Станція. Неначе Лунін знайшов не сліди палеоліту, а, принаймні, місто із залізницею. І через кожну годину повинен знаходити по новому місту.

Так і минув день. І ось сьогодні вранці він виявив другу стоянку. Можливо, він навіть пропускав палеоліт раніше. Не розраховував знайти. Шукав кайнозой, в одному місці наткнувся на тріас. А на сліди людини не дивився. Тепер же очі крутилися, немов радарні установки. Чи немає сколу на шматку кременя? Чи не вхід до печери — темна пляма на урвищі?

Стоянка виявилася невеликою, покидьків мало. Зате в ямі, напівзасипаній піском, Лунін відшукав перший череп. І залишки скелета.

Череп довелося збирати по шматочках — він був роздроблений сильними зубами хижака. А може, зубами родичів. Стоянка належала гуманоїдам. Лунін виявився правий — вони не мали ніякого відношення до плугів. Удвічі нижчі від плугів, значно тонші в кості, з похилим лобом і скошеним підборіддям, вони все ж таки були куди ближчими до розумних людей, аніж чорні мавпи. Покружлявши по стоянці, Лунін знайшов ще декілька людських кісток. І зміг припустити, що жителі її піддалися нападу. Причому вороги не лише перебили, але і зжерли мешканців стоянки.

Витративши декілька годин на збір і фіксацію трофеїв, на прийом і відправку капсул, на розмови з візитерами, що налетіли на катерах і флаєрах, Лунін пішов далі. Вже тоді у нього з'явилися перші підозри, але перевірити їх він не міг. У цьому поясі водилися ведмеді і хижаки, схожі на крупних вовків. Ані ті, ані інші не збиралися, як встановив Лі, у зграї. І навряд чи вони могли перебити всіх жителів стоянки, числом більше десяти. Убити, розірвати буквально на дрібні клаптики. Залишалися плуги.

І ось тепер, сидячи у наметі в одному черевику і дивлячись на люту, в піні, морду ватажка-плуга, Лунін відчував до нього майже ненависть.

Природа жорстока до розуму. Ще не зміцнівши, не навчившись до ладу усвідомлювати власну потенційну могутність, він опиняється серед сильних ворогів, і боротьба з ними постійно нависає дамокловим мечем над самим існуванням розумного життя. Вороги — і тут, і на Землі — завжди зубастіші і нахабніші, аніж предки розумних істот. І потрібно перехитрити їх, сховатися від них, вижити... хоча без сильних ворогів теж не станеш розумним.

А плуг усе не бажав відмовлятися від здобичі. Луніну навіть здавалося вже, що плуг ототожнює його з троглодитами і ставиться до нього не лише як до здобичі, але і як до злого ворога, істоти, з якою не поділиш владу на планеті.

До ватажка приєдналися решта плугів, які щасливо розправилися з черевиком, і врешті-решт, коли Луніну набридло дивитися у волохаті озлоблені морди, він дав засліплюючий спалах, і плуги розбіглися.

Заснути відразу не вдалося. Викликав Володя Лі. Він, виявляється, вже закінчив дослідження подряпин на кістках людей. Сліди відповідали зубам плугів. Звинувачення підтвердилося. І, засинаючи нарешті, Лунін зрозумів, що становище його на цій планеті змінилося. Він не лише дослідник. Він повинен стати і захисником. Напевно, людей тут залишилося не так уже й багато. Плуги виявилися небезпечнішими ворогами, ніж печерні ведмеді для наших предків.

Наступного дня довелося повернутися на Станцію. Через черевик. Видалося незручним просити чергового: "Пришли мені, голубе, у капсулі правий черевик сорок другого розміру, бажано чорний. Мій плуги з'їли". Та й треба було порадитися з Лі та шефом і отримати флаєр хоч би тижні на два, щоб обнишпорити на бриючому польоті басейн великої річки.

А потім Лунін з Лі три тижні обстежували басейн, повертаючись на Станцію, щоб розібрати матеріали. І намагалися спростувати висновки, до яких їх штовхали нові знахідки.

Плуги прийшли сюди тисячі чотири років тому. Зовсім недавно. Можливо, з іншого континенту, де їх сила-силенна. На той час перші люди на планеті вже навчилися обколювати камінь і запалювати вогонь. Люди не були готові до війни з величезними мавпами, що організовані в люті зграї, бачать вночі як удень, з такою товстою шкурою, що кам'яні наконечники списів не могли її пробити. Розкидані по лісу жменьки людей ставали одна за одною жертвами лютих нападів. Тисячу п'ятсот років, тисячу років, вісімсот років налічували покинуті і розорені стоянки. І нарешті, на березі великого мілкого озера, серед сизих скель, що стирчали, немов розчепірені пальці, Лунін знайшов поле однієї з останніх, якщо не останньої битви. Тут загинуло більше вісімдесяти людей. Тут-таки валялися і кістяки плугів. Люди навчилися

об'єднуватися, але, певно, запізнилися. Битва датувалася напівтисячоліттям тому. Плюс-мінус десять років. Пошуки можна було припиняти. Жодної людини на планеті не залишилося.

— Ех, поспішити б, — сказав хтось із фізиків. — Ми б їх силовим полем прикрили.

— П'ятсот років тому?

— А може, ще в минулому році останні тут ховалися? Ми ж не знаємо.

— Навряд, — сказав Лі.

— Я розумію, — сказав фізик. — І все-таки шкода молодших братів.

Наступного дня Лунін вилетів на велику стоянку біля урвища, де з рожевого пісковика вивалилися на берег річечки чорні конкреції і амоніти висовувалися з урвища, немов скручені роги гірських баранів. Там була печера, біля якої також років вісімсот тому шуміла битва, напевно, коротка, нічна, як і всі битви, коли в світлі багаття біля печери крутилися, гарчали плуги і, сопучи, відмахуючись від ударів списів, розтягували камені, якими люди завалили вхід до печери.

Лунін оглянув усі закутки печери, розшукуючи сліди тривалого життя, підібрав риболовний гачок із зігнутої і обточеної кістки, знайшов видовбаний камінь, куди зі стелі печери капала вода. Другий, дальній хід до печери був широким, і сонце заливало плоску піщану підлогу і гладкі стіни. Біля однієї зі стін лежав обтесаний камінь. Над ним були малюнки. Перші малюнки, знайдені на планеті. Лунін затамував подих, немов побоювався, що від подуву повітря малюнки можуть обсипатися, пропасти.

Хтось вибрав цю стіну, щоб виразити на ній своє здивування перед світом, зупинити рух, зачаклувати його чарівною силою єдності з цим світом і зароджуваною владою над ним. Там був намальований ведмідь — горбатий, з нерівними вертикальними смужками під черевом, що зображали довгу шерсть. Були смішні чоловічки — дві палички ніжок, дві палички ручок. Чоловічки кудись бігли. Був човен і над ним сонце. Пісковик і крейда напоумили художника (а може, він був і першим жерцем?) користуватися різними фарбами. Сонце було червоним, чоловічки білими.

Лунін поволі пересувався уздовж стіни, читаючи все нові малюнки. Чорний плуг. Сутулий і вишкірений. Плуг був маленький. А поряд велика червона людина, що простромила плуга списом. Малюнок був неправдою. Мистецтво, ще не народившись до ладу, вже почало мріяти.

І в Луніна зіпсувався настрій.

Він пригадав, що камера залишилася у флаєрі і треба повертатися туди.

Але перш ніж піти, він визирнув назовні, чи немає там інших малюнків.

Малюнок був. Один. Плеската брила, що нависла над стіною біля входу, вберегла його від дощів. Малюнок був більший від інших, вільніший у лініях, ніби поза межами печери художник міг відступити від канонів, що народжувалися разом з мистецтвом.

Це був олень. Червоний олень, намальований легко і недбало, відображений пам'яттю художника у мить стрибка.

Лунін біг до флаєра. За камерою. У нього навіть заколoло в серці. Він звикся вже з тим, що розум на цій планеті загинув, щойно встигнувши

народитися. І жаль з цього приводу і навіть роздратування проти плугів були дещо абстрактними. Врешті-решт, перед ним був історичний факт.

А існування оленя, політ зруйнували хід абстрактного мислення. Остаточність смерті розуму стала трагедією, що зачепила самого Луніна. І тому народився страх перед можливою загибеллю червоного оленя. Від землетрусу, дощів — чорт зна від чого.

Він сказав лише, увімкнувши на секунду рацію: "Знайшов наскельні малюнки. Зніму, зафіксую, потім вийду на зв'язок. Чекайте". Схопив камеру, консервант і поспішив назад. Він ішов швидко, але обережно, намагаючись не наступити на кістки і осколки каменів. І коли до другого виходу з печери залишалося кілька кроків, завмер. Йому здалося, що там хтось є. Так, він тепер уже виразно чув сопіння. Лунін закинув камеру за плечі, поклав долоню на бластер, заряджений паралізуючими патронами. Сопіння не змовкало. Наче маленький потяг розводив пари під скелею. Лунін навшпиньки дійшов до краю печери і визирнув.

Найгірші його побоювання справдилися. Перед червоним оленем сидів навпочіпки величезний чорний плуг і намагався знищити малюнок. Лунін підняв бластер. Ще не пізно. Але не вистрілив.

Він помітив у лапі плуга шматок крейди. Лапа тремтіла від напруги. Сопучи, підвиваючи, скалячись, плуг дряпав крейдою на стіні. Якраз під червоним оленем. Він уже провів майже пряму горизонтальну лінію, від неї пішли короткі палички вгору. Паличок було чотири, різної довжини, одна з них не дістала до горизонтальної лінії, і плуг заходився тикати крейдою в стіну, намагаючись білими крапками з'єднати паличку з лінією, перш ніж продовжити свою виснажливу працю.

І Лунін зрозумів, що ж намагається плуг зобразити на стіні. Оленя. Того самого оленят, але білого і перевернутого догори ногами, убитого, такого, що став їжею.

Плуг узявся за завдання, яке виявилося йому не до снаги. Ані лапи його, ані очі не були підготовані до того, щоб знімати копії з творів мистецтва. І тим більше творчо перероблені копії.

Плуг водив шматком крейди біля кінця горизонтальної лінії — вийшла зірка. Це була голова оленя. Неважливо, що вона не була схожа на голову, — Лунін і плуг визнавали за мистецтвом право на умовність.

Плуг відсунувся від стіни, схилив морду набік і завмер, насолоджуючись спогляданням малюнка. У ньому зароджувалося марнославство. У паличках він бачив величезну, теплу ще тушу оленя і тому не шукав порівнянь з тим, що уміли робити знищені вороги. Тепер оленеві не втекти. Він повержений.

А Лунін відчув якусь дивну вдячність, мало не ніжність до чорної мавпи і зробив крок уперед. Плуг у цю мить озирнувся, немов шукав поглядом когось, хто оцінив би його працю. Погляди людини і плуга зустрілися.

І плуг забув про оленя. У тарелях червоних очей спалахнула безглузда злоба, шаленство і страх захопленого зненацька звіра. Еволюція, зробивши несподіваний крок вперед, була безсила ще утриматися на новій приступці, і крок був забутий. Не назавжди, звичайно.

Плуг жбурнув шматком крейди в Луніна — під рукою не виявилося нічого істотнішого. Шматок крейди відскочив до стіни, залишивши на грудях скафандра білу крапку. Лунін інстинктивно відсахнувся за виступ скелі.

А коли визирнув знову, побачив лише чорну пляму — спину плуга, що ломився крізь чагарники.

Чорна пляма зникла. Листя тріпотіло, немов під поривом вітру. Тріск хмизу стих.

Лунін обернувся до скелі. Камінь у тіні був бузковим, і на ньому світилися два олені. Червоний і білий.

© БУЛЫЧЕВ К. Люди как люди. — М.: Молодая гвардия, 1975. — 288 с. — (Б-ка советской фантастики).

© ГЕНИК Віталій, переклад з російської, 2008.